

A
jog és erkölcs relációja

(jogtudományi doktori értekezés a
jogbölcselet köréből)

írta:

DURKÓ PÉTER

jogszigorló

119 sz.

1925-26.

Bizálatos bizálatik.

Dr. Tóth Gyula és

Dr. Kovács András professzor úrnak

Debrecen, 1925. XII. 7.

Békés, 1925.

Wallach Mihály Könyvnyomdai Műintézete

Durkó Péter
Dr. J. Durkó

Forrásmunkák:

Dr. Bawinck Herman: A modern morál. Budapest, 1922.

*Dr. Teghze Gyula: Társadalom- állam- és jogbölcselet.
Debrecen, 1924.*

Dr. Pauler Ákos: Bev. a filozófiába. Budapest, 1921.

Rudolf von Ihering: Recht und Sitte. München.

„ „ „ : *Der Kampf ums Recht. Wien, 1872.*

Moór Gyula: Bev. a jogfilozófiába. Budapest, 1923.

Dr. Kunz Jenő: A jog. Budapest, 1908.

*Társadalomtudományi füzetek. Budapest, 1924—25. évf.
Athenaum, 1923. évfolyam.*

A jog és erkölcs relációja.

2.

A jog épúgy, mint az erkölcs (szokás, vallás) nemcsak az egyes ember életében, hanem a népek történetében is elsőrendű szerepet töltött s tölt be ma is. Az egyes egyének élete és nemzetek története békés állapotban: perekben, ítéletekben; és nemzetközi viszályokban is egyaránt megdönthetlen bizonyítékát Szolgáltatja annak, hogy a jog és erkölcs az emberi közösségek, társadalmak legfőbb és legszentebb tulajdonai közé tartozik. Jog és erkölcs nélkül — minthogy olyan társadalom, melyben az emberi cselekvéseket csupán a jog vezeti és irányítja nem lehetséges — az emberi társadalom egy pillanatig sem állhatna fenn, hanem mindenkinek mindenki ellen folytatott (bellum omnium contra omnes) irtóháborújává változnék át; mint ezt az őskori állapotban látjuk. Az ember mint egy állat rontana egymásra; ami a ketrecbe bezárt állatnak a rostély: válaszfal, fékentartó a többi állatokkal szemben, akként az ember számára ezt a rostélyt a jog képezi. A jog ugyanis nemcsak védelmezi, de egyszersmind kényszeríti is azokat, kikhez parancsait intézi arra, hogy az általa felállított szabály szerint viselkedjenek illetve tartózkodjanak minden olyan cselekedetektől, melyeket a jog tilt; pl.: ne csaljon, ne raboljon.

A jog az egyeseknek egymáshoz való viszonyában nem kizárólagos rendelkezési elv, mert az emberek

magatartására nézve nemcsak a jogi szabályok, hanem a társadalom közmeggyőződése által elfogadott erkölcsi elvek u. n. convencionális szabályok: illem, szokás és a tisztesség szempontjai is érvényesülnek.

Kezdetben a jogra nagy befolyást gyakorolnak az u. n. ethikai hatalmak (vallás, szokás, erkölcs) melyekkel való elvegyülése megnehezítette a tiszta jognak a meglátását, határvonalainak éles megkülönböztetését, egyszóval: individuálitását. A jog kezdetleges csoportokban, társadalmakban nem lép fel mindjárt a maga tisztaságában, hanem mintegy összevegyülve jelentkezik, mint azt a Koránban és a Bibliában láthatjuk. (L. Mózes törvényeit az Ó-szövetségben). Eme primitív állapotban a jog nem pusztán a a cselekvést rendezi, hanem az érzületet s gondolkodást is szabályozza; ekkor tehát a jogi és erkölcsi szabályozás egysége van jelen. A jognak az ethikai szabályoktól való szétválasztódása, függetlensége, jellegzetes tulajdonsága, egyszóval: a differenciálódás észrevétlenül — lassú, hosszantartó folyamat eredményeként* — csak később áll be vagy

*) Ellentétes nézetet vall Ihering R. (1818—1892) a jog fejlődése kérdésében. Szerinte a jog nem észrevétlenül, rázkódtatás nélkül fejlődik, hanem harc, küzdelem eredménye. — „Alle grossen Erungenschaften, welche die Geschichte des Rechts zu verzeichnen hat: die Aufhebung der Sklaverei, der Leibeigenschaft, die Freiheit des Grundeigentums, der Gewerbe, des Glaubens u. a. m. sie alle haben auf diesem Wege des heftigen. . . Kampfes erstritten werden müssen, und nicht selten bezeichnen Ströme von Blut, überall aber zertretene Rechte den Weg, den dass Recht dabei gewandelt ist“. (Der Kampf ums Recht 12. old.)

mint mondani szokás lesz világivá, positivvá (tétélessé). Csak utóbb éli a jog a maga külön életét, tesz szert önálló existenciára.

Értekezésem tulajdonképpeni tárgya: kimutatni a jogi és ethikai szabály közös rokonvonásait illetve egymás közötti különbséget, viszonyt.

A jog és erkölcs között benső rokonság összefüggés van. Mert hiszen tökéletes jogállapot csak ott létezik, ahol a jog az erkölccsel coexistenciális. A jogparancs alapja legtöbbször erkölcsi parancs. Az erkölcs és a jog követelményei nem mindig jutnak egymással ellentétbe, ahol pedig ellentétben állanak, ott a törvényhozónak a positiv jogszabály megváltoztatására kell törekedni, mivel a jogkiterjesztés sem egyéb, minthogy az emberek magasabb erkölcsi elveik számára a régi positiv szabályok keretei szűknek bizonyulnak. Az erkölcs is épúgy mint a jog társadalmában az emberekkel szembeni helyes magatartást szabályozza. Sőt igen sok erkölcsi szabály tartalmilag teljesen megegyezik a jogi parancsokkal. Az ölést, házasságtörést, csalást, fajtalanzkodást, nemcsak a positiv jogok tiltják, de ezen tilalom az erkölcsi felfogásban is épúgy előfordul. „A jogszerű cselekvés egyuttal erkölcsileg értékes cselekvést is jelent. A jogszerűnek és az erkölcsileg értékesnek ez az összekapcsolódása azonban nem szükségképpeni, hanem a jog mindenkori tartalmától függ. A jog tartalma pedig erkölcsileg helytelen célokra is irányulhat“. (L. Moór i. m. 291. old.) A jog parancsai ellenkezésbe kerülhetnek az erkölcs valamely követelményeivel. Mihelyt

azonban a mindenkori jog és erkölcs között incongruentia áll be a jog önmaga ellen tör.

Tévedés volna azonban azt hinnünk, hogy a jog akkor tartós illetve akkor valóságos, azaz helyes a jog, ha tartalmilag erkölcsös illetve erkölcsileg helyes. A jognak erkölcsi értékre való visszavezetése — helytelen. A jog époly kevésbé lehet erkölcsös, mint erkölcstelen. „Ha a jognak erkölcsi értékítélet volna az alapja, abból következőleg folyrna az, hogy teljesen erkölcsös emberek államot alkotnának, holott erre épúgy nem képesek, mint a teljesen erkölcstelenek“. (Társadalomtud. 1925. évf. 5. sz. 32. old.) A jog és erkölcs más-más síkban fekszenek. Míg a jog a helyes eszközök alkalmazására tanít, addig az erkölcs a helyes célkitűzésre.

A jog nem lehet erkölcsös már csak azért sem, mert más mértékkel mér mindakettő. A jog általánosít (generálizál), mert az emberi cselekvések bizonyos csoportjait vizsgálja; az erkölcs ellenben speciálizál, azaz az emberi magatartást individuálizálja: vagyis a cselekvést az illető egyén személyére, mint individumra vonatkoztatva veszi értékítélet alá. A jog közönséget tételez fel, mert hatálya az állam a közönség vagy törzs terjedelmétől függ, míg a morál mindezen tekintetektől független általánosító, mely egy teljesen elkülönített egyedre is kiterjed. Az erkölcs továbbá a motívumokra van tekintettel, a jog ellenben az eredményt vizsgálja. Mivel pedig az eredmény az erkölcs szempontjából teljesen közömbös, ez a körülmény is fenti állításunk helyességét igazolja. A jognak erkölcsi színezetet adni

merő tévedés, mert a jogparancsot követni az alattvalók ugyan kötelességüknek tartják, de nem azért, mert az erkölcsileg helyes, hanem azért, mert célszerűsége nyilvánvaló, mert belátják. (L. a hasznossági belátásos iskolát). Tehát a jog követése nem az erkölcsi helyesség, obiectívumában, hanem a meggyőződés, belátás subiectívumában rejlik. Bár a kötelesség fogalma erkölcsi színezetű; ép ez int óvatosságra. U. i. aki a jognak engedelmeskedik az egy tényleges hatalomnak, valósággnak engedelmeskedik, nem a lelkiismeretében lévő erkölcsi motivumnak. Amiből következik, hogy a jogi kötelesség könnyen összeütközhetik az egyén erkölcsi kötelességével; minthogy erkölcsileg helytelen indítékokból is minden bizonytal szarmazhatik helyes jog — és viszont. Pl. a cselekvés lehet morális, de illegális, ha valaki jóhiszeműleg váltót hamisít, hogy felebarátján segítsen. Itt a jogparancsnak nem engedelmeskedése a cselekedetet illegálissá tette, de nem fosztotta meg moralitásától; viszont a cselekvés lehet legális, azaz jogparancshoz alkalmazkodó és — mégis immorális, de csak kivételesen.

Az erkölcsi norma¹ minthogy valóban értékes, joggal mondhatjuk abszolútnak, mert helyes önmagában véve s értékességét nem veszi el azáltal, hogy követelményeinek senki sem tesz eleget; vagyis értékessége független attól, hogy az emberek elismerik-e, vagy sem. A jog ellenben nem abszolút értéket jelent, mert minden időkre szóló, változhatlan azaz feltétlen jog nem konstruálható, éppen a folyton változó életviszonyok következtében. A jog állandósága tehát relatív, mert egy olyan jog, ame-

lyet nem követnek, vagy nem elég erős, hogy érvényesüljön — nem jog többé. A jogi normát annak alátámasztója: az állam mindig a valóság tekintetbevételével adja ki, anélkül a jogi norma írott malasztként fog élni. Mert ha a jogi norma belső hivatottságát vizsgáljuk, azt találjuk, hogy a jogi normának nemcsak kifejezni kell a helyeset, hanem a helyesség megvalósíthatásának is eleget kell tenni. Akármennyire is szoros kapcsolat van a jog és az ethikai parancs között, mégis különböző természetűek s individuálitásukból folyólag egymástól elszakadnak. A különbséget megállapítani nem könnyű feladat, minthogy mindakettő ugyanazon törzsnek a szokásnak két ága. (L. Bawinck i. m. 13. old.)

A jog és erkölcs között elsősorban alaki különbséget találunk. Az ethikai parancsot az egyén önmagához intézi a legislator a cselekvő maga, ezért: *autonom* (Ihering szerint önmagunkhoz nem intézhetünk parancsot ez: *contra-dictio in adiecto*) míg a jogi parancs másokhoz van intézve, t. i. a norma címzettre vonatkozólag bocsátatik ki. (Ezt a normát Dékány transitív az erkölcsi normát intransitívnek vagy önmegkötő normának nevezi), ezért: *heteronom*. A jogi parancsnál azonban mindig figyelemmel kell lenni a címzettek érzelmi és értelmi felfogására. Ezért kell a jogalkotó hatalomnak számolni azzal, hogy minő erkölcsi felfogása van annak a közületnek, melynek viszonyait rendezi. (*Quae turpem causam continent, non sunt observanda*) A jog mint külső cselekvést rendező nem törődik azzal, hogy valaki mily

szándékkal tartózkodik megsérteni parancsát; a jog előtt a belső erkölcsi „én“ majdnem teljesen közömbös; a jog az emberi életnek ezen a területén a be nem avatkozás elvét viszi keresztül. E megállapítás azonban nem feltétlen. Helyenként azonban a jog is behatol az érzület belső szentélyébe. (L. a büntető jogot). A jog az egyén belső lelki világa felett hatalommal nem rendelkezik. (De internis non iudicat praetor) A jog csak az ember külső élete, magatartása felett uralkodik; a hit, érzület, gondolkodás mint merő pszichikai folyamatok kívül esnek a jog által felállított korlátokon; a jog u. i. az egyesek érzelmi világára befolyjni nem képes, minélfogva beéri a látszattal, külső cselekvéssel, mintha csak azt mondaná: barátságos arcot mutass, mégha a gyűlölet tüze lángol is szívedben. Ennyiben rokon a jog az udvariassággal, bár attól merőben különbözik. U. i. míg az utóbbi az érzelem látszatát megköveteli, az előbbi még eziránt is közömbös. Egyszóval: a jog csupán a külső cselekedetek korrektségét nézi, az erkölcs ellenben csupán meggyőződéses engedelmességet követelhet.

Értékelés szempontjából is különböznek egymástól. (L. Pauler i. m. 293. old.) Nevezetesen a jog főleg arra van tekintettel, hogy az egyén cselekvése által mily célt valósított meg, addig az erkölcs szempontjából a cselekvés értéke nem csökken, ha célját el sem éri. Az erkölcs u. i. a cselekvések értékességét nem annak hatásán méri, hanem, hogy mily érzületből fakad, milyen akaratból ered, a katona hősiességének ethikai értékéből mit sem von le ez a körülmény, ha az ütközetet, melyben haláltmegvetően harcolt

— elveszíti is. A jogi norma társadalmi szerepe, hatása korlátolt, mert az emberi élet összes funkcióira nem terjeszkedik, de nem is terjeszkedhetik; minélfogva számos életnyilvánulás kívül esik a jogi szabályozás korlátain.

Az erkölcs ellenben minden magatartást és cselekvést kénytelen számon venni, hogy ítéletet, kritikát gyakorolhasson felettük. „Nem elégszik meg a szemmel látható cselekedettel, hanem az indító okokra is figyelemmel van; szabályozza az embernek egész életét, külsőleg és belsőleg, teste és lelke, agya, szíve és keze szerint is“. (L. Bawinck i. m. 12. old.)

Temporális szempontból a jogi norma elévülhet, míg az eszményt magában hordozó erkölcsi norma időfeletti, örök, változatlan.

A jogi norma — különösen fejlődése későbbi szakában — határozott formában, túlnyomó többségében írásos alakban jelenik meg, míg az erkölcs iratlan és alakatlan. Nem feltétlen különbséges a két említett norma között. „A jog által szabályozott viszonyok két oldalúak, míg az erkölcs szabályozása egyoldalú“. A jog felhatalmazást, igényt ad, másrészt kötelességet állapít meg. Az erkölcs csak kötelességet ismer.“

A megkülönböztetés nem feltétlen. Vannak egyoldalú jogok (végrendeleti, adományozási stb. jog) és két oldalú kötelességek pl. a felebaráti szeretet. (L. Teghze i. m. 37. old.)

Az erkölcs jutalmat is a jog csak büntetést ismer. Mindezekből láthatjuk, hogy az erkölcs a cse-

lekedeteket nem úgy értékeli, mint a jog, mely utóbbi csak arra van tekintettel, hogy tényleg mi éretik el, mi realizálódik. Az ethika a cselekvőben megnyilatkozó lelki-erőt értékeli, mely abban talál kifejezést, hogy valaki leküzdí közvetlen hajlamait (élv, henyélés) s azon fáradozik, hogy tökéletesítse, előbbre vigye magát. A jog nem követhet a u t o n o m értékű célokat sikerrel, mint az erkölcs. A jog csak olyan célokat követhet, amelyeneket címzettei (alattvalói) követni akarnak.

A jog, mely elsősorban parancsként jelentkezik, jóval tehetetlenebb, mint a saját lelkületünk felett uralkodó parancs. A jognak ezen gyarlósága az erkölccsel szemben azzal magyarázható, hogy az előbbinek missiója sokkal nehezebb, amit Kunz oly találóan jellemez: „Az ethikai parancs a cselekvőnek lelkületében fészkelvén és uralmát csakis székhelyére korlátozván, erősebben lendít, jobban ellenőriz és biztosabban végrehajt, mint a jog, mely parancsát máshoz intézi, kinek szívébe nem lát, kit csak külsőleg őrizhet ellen, kinek lelkülete felett uralmat nem gyakorolhat és kit csak külső kényszerek útján befolyásolhat — amennyiben tökéletlen eszközei erre képesek“. (i. m. 66. ol.)

Az erkölcsi norma jellemzője az u. n. irracionális, ami azt jelenti, hogy forrása affectív momentumokból fakad, tehát nem: az ész diktátuma. Mert bár az erkölcs világából az ész, értelem ugyan nincs száműzve, mindazáltal végcél kitűzésre ez nem képes. „Az erkölcsi törvény színe előtt válasz nélkül marad a kutató ész által felvetett, miért, aki nem érzi, az erkölcsi törvény helyes-

ségét, azt nem lehet okokkal meggyőzni“. (Moóri, m. 300 old.)

A jog mint az élet számára alkotott szabály való tény elgondolásában is inkább valami észszerű formula, melyben a racionalitás elemei inkább túlnyomóak, mint az erkölcsi normánál.

A jog létezésében mint élő, ható erő mint valóság most van, mely időbelileg és térbelileg is változik. A jog szoros kapcsolatban van a területtel, korról, fajjal, melyen, melyben, melyáltal létezik. Ha elhal a faj, a nép, ha megváltozik a terület, melyből a jog kisarjadzott, megváltozik a jog is. Az erkölcs ellenben időtlenül lebeg a valóság felett. Ezért van a jognak története, míg az ethikai normának nincs, hanem csupán az emberek erkölcsének. A jogi norma olyan, melynek követelése nem mindig valami ideális követelmény, időfeletti függő norma, hanem amely máris érvényesülni akar; egyszóval: actualis imperativus. Minthogy az eszmékhez forduló morál jogi norma alakjában is testet ölt, mert az erkölcsi parancs nemcsak egyesek; subiectiv érzésében nyilvánul, hanem az állam részéről való obiectiv elismerésben is. (Pl. erkölcsellenes cselekedetek büntetés alá helyezése). Másrészt mivel a jogi normában az immorális elemek is elhelyezkedhetnek: nem morális minimumként jelentkeznek, mint inkább félmorálként jelölhető meg. „A jog a morál felé halad. Nem éppen morális minimum, mint Jellinek szállóigévé lett mondása tartja — de nem is morális maximum. A Jamksarcu jog fél morál“. Ez van meg már Kantnál, aki finom disztinkcióval hangsúlyozta, hogy a jog a legalitást éri el,

de nem a moralitást. (L. Dékány: Társadalmi normák problémája és a mai jogbölcselet. Athenaum, 1923. 1—2 füzet.)

A jog és erkölcs különböznek egymástól anyagilag is, azaz az elérendő cél tekintetében. Míg u. i. az erkölcs arra törekszik, hogy igazság legyen, addig a jognak célja: a rend; feladata elsősorban olyan külső biztonságot megadni, ami mellett az egyesek anyagi és szellemi céljaik megvalósítása lehetséges.

A jog az igazságosság körét sohasem tölti be, de az igazságosságból a jog is valósít, meg egy bizonyos kört mégpedig azt a legkisebb mértéket, mely az emberi közösség fennállása feltételeként okvetlenül megkívántatik.

Az erkölcs tartalmát elsősorban u. n. negatívizmus jellemzi: kényszertől mentesség; ez az igazi fogalmi különbség a joggal szemben. Az erkölcsi parancs mögött fölényes garancia nincs. Az emberi lélekből fakadó belső rugó: a parancs helyességéről való meggyőződés, morális érzés az egyedüli garancia az erkölcsi parancs érvényesülésére. „Az erkölcs parancsai szentesítésüket abban találják, hogy a tett meg nem felelősége esetén az egyén elégedetlenségét, lelkiismereti furdalást érez”. (Teghze. i. m. 34. old.) A jogi parancs tartalma ettől eltérően a pozitivitás: a kényszer.

A jog u. i. az erkölccsel szemben külső kényszereszközökre támaszkodik. A jogi norma mögött ^{„háló”} külső garancia van. Érvényesülésének garanciája gyanánt ott áll a tényleges hatalom, mely kényszeríti az egyént akkor is, ha a szabály helyességéről való meggyőződés hiányzik is. Az erkölcs érvényesülésére ilyen biztosíték nincs.

A jog u. i. ha azt látja, hogy valamely parancsa megsértetett, újabb parancsokat bocsát ki a megsértett parancs védelmére, biztosítására. Ez a sanctió. Bár a jognak constitutív eleme a kényszer, azért a jog kényszer nélkül is jog (mert hiszen valamely parancs követését ill. nem az a kérdés, hogy hogyan írja elő a jog, hanem, hogy egyáltalában a jog írja-e elő), de a társadalom fenntartás jóléte, mely az erkölcsi normának célja mindenesetre szükségessé teszi a kényszert, mert e nélkül a jog tehetetlen. „Darum führt die Gerechtigkeit, die in der einen Hand die Wagschahle hält, mit welcher sie das Recht abwägt, in der andern das Schwert, mit dem sie es behauptet. dass Das Schwert ohne die Wage ist die nackte Gewalt, die Wage ohne das Schwert die Ohnmacht des Rechts. Beide gehören zusammen“. (Der Kampf ums Recht. 7. old.) A jog és erkölcs mögött tehát két különböző erő áll a szabály betartásának biztosítása gyanánt, mely ezen két különböző erő közötti különbség — szabályaik megsértése által válik nagyon feltűnővé.

Az erkölcsi norma mint autonom norma értékét fejez ki; addig a jog mint heteronom norma valóságot. Saját akaratom akkor kötelez, ha értékes (érték alatt értvén az önérteket, melyet valami önmagánál fogva képvisel; minden más érték alérték). Más karata pedig akkor, ha hatalmas. A jogi norma tehát olyan, amely tényleg hat, tehát létezik (mert létezni annyi, mint hatni). A jog pedig semmi, ha nem létező jog. Az a jog, amelynek nincs valósága, pozitívítása az épúgy nem jog, mint nem állam az olyan állam, melynek nincsen területe, népe, hatalma. A jogi norma tehát érvényét a valóságra, addig az erkölcsi norma a benne kifejezett értékre vezeti vissza érvényét.

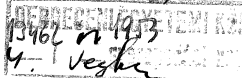
E dolgozatban szerény célunk, nem lehetett több, mint rámutatni röviden a jogi és erkölcsi normáknak egymáshoz való viszonyára. Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy mindkét norma-fajnak megvan a maga speciális előnye de hátránya is. A jogi normának: a merevség az erkölcsi normának: a kényszernélküliség többé-kevésbé nem előnyét képezi. Aki erősen fejlett erkölcsi érzékkel bír, minélfogva cselekedeteinek zsinórmértékűl az ethikai parancsot tekinti, az hajlandóbb a jogot mint durvább szabályozót — lekicsinyelni vagy legalább is a való értékét észre nem venni. Mindez tagadhatatlan, melyet a jog gyarlósága, relativitása magyaráz. Mert nem lehet az emberi élet, magatartás összes megnyilvánulásait jogszabályokkal orvosolni. Pl. a társas jellemvonások a jog számára hozzáférhetetlenek. Baráti érzésre senkit sem lehet jogilag kötelezni.

Mindezek dacára a jog egy elsórangu társadalmi intézmény, melynek gyökere mélyen benne van az emberi lélek talajában. A jog u. i. nem valami rajtunk kívül lévő obiectivum, hanem bennünk élő subiectivum, érzet, tudat. A jog tehát nem pusztá gondolat, hanem élő erő. — A jognak egy tekintetben elvitázhatlan előnye, hogy mikor valaki már minden ethikai és konventionális elvet lerázott magáról — a jog még ekkor is megtartja hatályosságát, erejét, minthogy a rend feltétele, lévén, minden körülmények között feltétlen érvényesítést kíván. „Mindenesetre fő erénye a jognak, hogy hasonló a chirurgus késéhez, mely, ha ügyes kéz vezeti, akkor is segít, mikorja többi a társadalmi gyógyszernek hatálytalanok maradtak“. (Kunz i. m. 74. old.)

Tan. értékekkel szemben

kefjg

1962. 12. 4.



Kezességemmel
Kovács János